

DET ÄR SOM SJUTTON OCKSÅ – KIINTEÄT ILMAUKSET DEMENTIAA SAIRASTAVIEN VANHUSTEN JA HOITAJIEN KESKUSTELUISSA

Camilla Lindholm, Pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuden laitos,
Helsingin yliopisto

Artikkeli käsittelee kiinteitä ilmauksia dementiaa sairastavien vanhusten ja hoitajien keskusteluissa. Tutkimuksen aineisto kerättiin ruotsinkielisten dementiaa ja muistihäiriöistä kärsivien vanhusten päiväkeskuksessa. Vaikka vanhusten diagnoosi vaihteli, melkein kaikki heistä käyttivät spontaanisti puheessaan kiinteitä ilmauksia, esimerkiksi lainauksia kirjallisuudesta.

Vanukset käyttivät kiinteitä ilmauksia reaktiona tietynlaisiin tilanteisiin ja ilmauksiin. Kiinteiden ilmausten käyttö oli siis tietyssä mielessä automatisoitunutta, mutta ne toimivat myös monenlaisina resursseina: puhuja pystyi käyttämään kiinteitä ilmauksia erilaisten tehtävien suorittamiseen, esimerkiksi oman tilanteensa kuvaamiseen tai keskustelukumppanin edellisen vuoron kommentoimiseen.

Kiinteät ilmaukset ovat siis tärkeä resurssi dementiaa sairastavien vanhusten ja hoitajien keskusteluissa. Tämä artikkeli osoittaa, että autenttinen vuorovaikutusaineisto ja keskusteluanalyttinen metodi auttavat lähestymään aiemmin niukasti käsiteltyjä аспектеjä ilmiöstä; kiinteiden ilmausten funktioita ja keskustelukumppaneiden tapaa käsitellä kiinteitä ilmauksia.

Avainsanat: kiinteät ilmaukset, dementia, keskusteluanalyysi.

DEMENTIAA JA PRAGMATIIKKA

Dementoivista sairauksista kärsivien henkilöiden kieltä ja kielellisiä kykyjä on tutkittu jo pitkään. Tutkimus on keskittynyt etenkin Alzheimerin tautia sairastavien henkilöiden kielellisiin kykyihin. Alzheimerin tauti on yleisin dementoiva sairaus, ja se aiheuttaa noin 65–70 % dementiatapauksista (Erkinjuntti ym., 2001). Aikaisemman tutkimuksen mukaan kielen eri osa-alueet rappeutuvat eri tavoin henkilön sairastuessa dementiaan. Etenkin Alzheimerin tauti vaikuttaa voimakkaammin semantiikkaan ja pragmatiikkaan kuin fonologiaan ja syntaksiin.

Kirjoittajan yhteystiedot:
Camilla Lindholm
Pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuden laitos,
PL 24, 00014 Helsingin yliopisto.
Sähköposti: Camilla.Lindholm@helsinki.fi

Semantiikan ja pragmatiikan alueen ongelmat näkyvät useimmiten puheen ymmärtämisen ja tuottamisen sekä keskusteluun osallistumisen vaikeuksina (esim. Bayles, 1982; Kempler, 1995).

Neurologisia oireita kuten esimerkiksi afasiaa tai dementiaa potevien henkilöiden kielellisiä kykyjä käsittelevä (etenkin psyko- ja neurolingvistinen) tutkimus on ollut pitkälti kokeellista, ja se on keskittynyt selvittämään yksilön kykyjä (Goodwin, 2003: 3). Tutkijat ovat olleet kiinnostuneita myös siitä, mitä neurologisten potilaiden kielenkäyttö kertoo normaaleista kognitiivisista prosesseista ja kielen organisoitumisesta aivoissa.

Yhä useammat tutkijat (Ripich ym., 1991; Hamilton, 1994; Ulatowska & Boyd Chapman, 1995; Cedersund & Nilholm, 2000) ovat kuitenkin tähdentäneet spontaanin aineiston ja vuorovaikutusnäkökulman tarpeel-

lisuutta neurologisten häiriöiden tutkimuksessa. Aikaisempaa tutkimusta on kritisoitu muun muassa siitä, että koehenkilön suoritukset testitulanteessa eivät välttämättä kerro mitään siitä, miten hän pystyy osallistumaan autenttisiin keskustelutilanteisiin (Goodwin, 2003: 3). Aikaisempi tutkimus ei myöskään ole ottanut huomioon sitä, että koetilanne luo tietyn kehyksen vuorovaikutukselle; koehenkilön kielellisiä kykyjä koskevia tuloksia on esitelty ilman kielen käyttöön vaikuttavien ulkoisten tekijöiden merkityksen pohdintaa (Schegloff, 2003: 27).

Viime vuosina etnometodologinen keskusteluanalyysi (KA) on kasvattanut suosiotaan neurologisten kommunikaatiohäiriöiden tutkimusmetodina (tästä esimerkkeinä Klippi, 1996; Laakso, 1997; Goodwin, 2003 ja Perkin 2005). Valtaosa aikaisemmasta kommunikaatiohäiriöitä käsittelevästä KA-tutkimuksesta koskee kuitenkin afasiaa, ja ainoastaan muutama tutkija (Hamilton, 1994; Shakespeare, 1998; Cedersund & Nilholm, 2000; Müller & Guendouzi, 2005) on tarkastellut dementiaa sairastavien henkilöiden kielenkäyttöä vuorovaikutuksen näkökulmasta. Afasiaa koskevia tutkimustuloksia ei voida sellaisinaan yleistää koskemaan myös dementiaa, sillä oireyhtymien syntymekanismi on erilainen; sitä paitsi dementia on yleensä etenevä häiriö toisin kuin afasia. Näin ollen keskusteluanalyttinen, vanhus-ten ja hoitajien vuorovaikutusta käsittelevä tutkimukseni täydentää ja antaa uutta tietoa tähän asti niukasti tutkitusta alueesta.

KIINTEÄT ILMAUKSET JA NIIDEN KÄYTTÖ – KATSAUS AIEMPAAN TUTKIMUKSEEN

Vaikka dementoivat sairaudet, esimerkiksi Alzheimerin tauti, johtavat edetessään kaikkien kielellisen kompetenssin osa-alueiden degeneroitumiseen, jotkut kielenkäytön

osa-alueet säilyvät taudin keskivaikeaan vaiheeseen saakka (Causino Lamar ym., 1994; Kempler, 1995). Esimerkkinä tällaisesta suhteellisen pitkään säilyvästä alueesta ovat rituaalinomaiset keskustelutoiminnot, esimerkiksi tervehdyssekkvenssit. Nämä rituaalinomaiset toiminnot sisältävät usein kiinteitä ilmauksia¹, esimerkiksi idiomeja ja *small talk*-fraaseja. Kiinteiden ilmausten käyttö on ilmiö, joka on herättänyt sekä teoreettisesti orientoituneiden lingvistien että kielen oppimisen tutkijoiden mielenkiinnon. Alzheimerin tautia käsittelevässä väitöskirjassaan De Santi (1993: 1–2) määrittelee käsitteet *propositional* ja *formulaic (automatic) language* kielen käytön ja prosessoinnin mukaan. Propositionaalinen kieli koostuu fraaseista ja lauseista, jotka tuotetaan normaalissa kielen käytössä, mutta kiinteät ilmaukset ovat analysoimattomia kokonaisuuksia, ja niitä esimerkiksi henkilöt, joilla on aivovamma, voivat käyttää automaattisesti².

Vaikka kiinteät ilmaukset on jo pitkään tunnustettu afasiapotilaiden kielenkäytön merkitykselliseksi piirteeksi (esim. Van Lancker, 1987), niiden funktioita kommunikaatiohäiriöistä kärsivien puhujien keskusteluissa on tutkittu niukasti (ks. Wray, 2002 afasian osalta). Kiinteitä ilmauksia näyttää kuitenkin esiintyvän useammin ja eri funktioissa afaattisten henkilöiden kuin terveiden kontrollihenkilöiden puheessa (McElduff & Drummond, 1991). Henkilöt, joilla on afasia, käyttävät kiinteitä ilmauksia tyypillisesti vastaamiseen ja kommentoimiseen, kontrollihenkilöt taas kysymiseen ja henkilökohtaisen tunteiden ja asenteiden ilmaisemiseen. Oelschlaeger ja Damico (1998) puolestaan ovat todenneet, että henkilö, jolla on afasia, voi käyttää toistoa sosiaalisten tarpeiden tyydyttämiseen, esimerkiksi epävarmuuden ja samanmielisyyden osoittamiseen. Heidän tutkimuksessaan henkilö, jolla on afasia, käytti toistoa korvaavana strategiana, kun

muu osallistuminen vuorovaikutukseen oli vaikeutunut. Hamiltonin (1994) Alzheimerin tautia koskeva pitkittäistutkimus osoittaa, miten toistot ja kulttuurisidonnaisten fraasien käyttö takaavat Alzheimerin tautia sairastavan potilaan pääsyn laajempaan sanavarastoon ja auttavat häntä osallistumaan keskusteluun. Hamiltonin tutkimus edustaa dementiautkimuksen uutta paradigmaa, joka ei keskity puutteellisesti kommunikoivien vuorovaikutuksellisiin ongelmiin, vaan heidän kykynsä käyttää jäljellä olevaa kielellistä ja pragmaattista kompetenssiaan luovasti. Myös Davisin (2005) sekä Davisin ja Bernsteinin (2005) tapaustutkimukset osoittavat, miten kolme Alzheimerin tautia sairastavaa puhujaa käyttää perinteisesti automatisoituihin pidettyjä elementtejä luomaan ja ylläpitämään sosiaalisia suhteita keskustelussa, mm. tervehtimään, kiittämään ja pyytämään anteeksi. Tämänkin artikkelin fokuksessa ovat kiinteät ilmaukset dementiaa sairastavien puhujien resurssina.

AINEISTO JA SEN ANALYYSI

Artikkelini on osa dementiaa sairastavien vanhusten vuorovaikutusta käsittelevää laajempaa tutkimusta. Aineisto³ kerättiin kesällä 2004 ruotsinkielisten dementiaa ja muistihäiriöistä kärsivien vanhusten päiväkeskuksessa Etelä-Suomessa. Aineistoni vanhuksat sairastavat Alzheimerin tautia ja vaskulaarista dementiaa. Videoitua aineistoa on yhteensä 30 tuntia, ja siihen sisältyy erityyppisiä vuorovaikutustilanteita, esimerkiksi lounas- ja kahvipöytäkeskusteluja sekä pelitilanteita.

Menetelmäni on keskusteluanalyysi (KA). Keskusteluanalyysin avulla pystyn tarkastelemaan vuorovaikutusta kollektiivisena prosessina, jossa sekä vanhuksat että hoitajat osallistuvat merkitysten tuottamisprosessiin (Goodwin, 2003). Keskusteluanalyysin metodia noudattaen lähdin liikkeelle aineistosta. Aineiston keruun jälkeen katsoin ja kuuntelin video- ja ääninauhat moneen kertaan. Kiinnostuin kiinteistä ilmauksista, kun huomasin aineistoni vanhusten käyttävän niitä toistuvasti. Tässä artikkelissa päätin keskittyä kahteen informanttiin, Didrikiin ja Fransiin, joiden puheessa kiinteitä ilmauksia esiintyi runsaasti⁴, ja heidän käyttämänsä kahteen rakenteeseen: Didrikin *sjutton*-ilmauksiin ja Fransin Vänrikki Stool-lainauksiin (rakenteet esitellään tarkemmin jäljempänä). Valittuani nämä rakenteet tutkimuskohteekseni katsoin ja kuuntelin videonauhakappaleita näitä rakenteita sisältävien sekvenssien löytämiseksi. Litteroin lähitarkasteluun valitut sekvenssit KA:n konventioita noudattaen (Seppänen, 1997). Litterointimerkkien selitykset löytyvät artikkelin lopusta. Katseen olen merkinnyt niihin esimerkkeihin, joissa katseen suunnan analysointi on erityisen tärkeää esimerkkisekvenssin ymmärtämiseksi. Katseen litteroinnissa käytän päällekkäistä toimintaa osoittavia litterointimerkkejä ja litteroin ei-kielellisen toiminnan isoin kirjaimin.

Didrikin ja Fransin lisäksi katkelmissa esiintyy myös muita puhujia: vanhuksat Anna, Olga, Martin ja Henrik, hoitajat H1 ja H2 sekä tutkija CL. Tiedot aineiston henkilöistä löytyvät taulukosta 1. Kaikkien muiden nimet paitsi tutkijan on muutettu.

Taulukko 1. Vanhusten taustatiedot

Henkilö	Sukupuoli	Ikä	Diagnosi	Sairastumisvuosi
Didrik	mies	84	vaskulaarinen dementia	1998
Frans	mies	84	Alzheimerin tauti	2004
Henrik	mies	79	vaskulaarinen dementia	1998
Martin	mies	79	Alzheimerin tauti	2001
Anna	nainen	87	Alzheimerin tauti	
Olga ⁵	nainen	83	–	–

Taulukko 2. Muiden puhujien taustatiedot

Henkilö	Sukupuoli	Asema
H1	nainen	vastaava hoitaja
H2	nainen	sairaanhoitajaopiskelija, kesäsijainen
CL	nainen	tutkija

Kaikki esimerkkikatkelmat esitetään sekä ruotsinkielisinä alkuperäisesimerkkeinä että suomenkielisinä käännöksinä. Joissakin esimerkeissä esiintyviä sanaleikkejä en ole kääntänyt, koska niitä ei ole mahdollista kääntää siten, että vuoron pragmaattinen funktio säilyisi. Tällaisissa tilanteissa olen kuvaillut sanaleikkien merkitykset alaviitteessä tai kaksoissulkeiden sisällä. Esimerkkien kohderivit on lihavoitu.

KAKSI KIINTEÄÄ ILMAUSTA

Seuraavaksi tarkastelen kiinteiden ilmausten käyttöä autenttisisä vuorovaikutuksessa ja esittelen ne kaksi rakennetta, joiden kuvaamiseen keskityn tässä artikkelissani. Katkelmiin (1) ja (2) sisältyy kiinteitä ilmauksia, jotka Didrik tuottaa kahden bingopelin aikana:

(1) BINGO 1

- 1 H1:** **nummer sjutton?
numero seitsemäntoista**
2 (0.6)
3 Didrik: **de e som *sjutton också***
(‘helkkari sentään’)
4 H1: *ja*
niin

(2) BINGO 2

- 1 H1:** **aderton?
kahdeksantoista?**
2 (0.8)
3 Didrik: **[[de e så som sjut*ton också***
(‘helkkari sentään’)
4 CL: [[mm+m?
mm

Bingoemäntänä toimiva vastaava hoitaja H1 lausuu numerot *sjutton* (17) ja *aderton* (18), jotta pelaajat voisivat tarkistaa, löytyvätkö numerot heidän bingokorteistaan. Kummassakin esimerkissä Didrik, joka sairastaa vaskulaarista dementiaa, vastaa käyttämällä ilmauksen *de e som sjutton också*. Kyseinen ilmaus on kahden vakiintuneen ilmauksen, *det är som sjutton*⁶ ja *sjutton också*, syntaktinen sekoitus. Ilmaukset voidaan luokitel-

la rituaalinomaisiksi interjektioiksi, lieviksi kirosanoiksi (SAOB, osa 25; Svenskt språkbruk). Toisaalta niissä käytetään numeraalia *sjutton*⁷ kirosanan sijaan, joten kyse on myös eufemismeista.

Tapaustutkimuksesta (Lindholm, julkaisutavana) on ilmennyt, että kahden bingopelin aikana Didrik reagoi suffiksi(n) *-(t)ton* sisältäviin numeroihin⁸ käyttämällä kiinteää ilmausta *det är (så/då) som sjutton (också)*⁹. Tämä ilmaus esiintyy aineistossani yhteensä yhdeksän kertaa, joista kahdeksan kertaa bingopelin yhteydessä. Voimme siis puhua automatiikasta; tietynlaiset numeraalit toimivat *sjutton*-ilmauksen laukaisijoina.

Jokaisen dementiaa sairastavan henkilön kommunikatiivinen profiili on yksilöllinen ja ainutlaatuinen, koska dementian aiheuttava kommunikaatiohäiriö ei johdu ainoastaan kielellisistä vaan myös muisti- ja orientaatio-ongelmista (tästä Perkins ym., 1998: 36). Didrikin kommunikatiiviseen profiiliin kuuluu laajemmaltikin herkkyyssanojen fonologiselle ulkoasulle. Didrik reagoi monissa

eri tilanteissa hoitajan vuoroon esimerkiksi loppusointua sisältävillä sanaleikeillä; numeroon *åtta* (kahdeksan) hän vastaa sanaleikillä *det är nära att vara potta* tai sanaan *vatten* sanaleikillä *det är ju som katten*¹⁰. *Sjutton*-ilmauksiin kytkeytyvä automatiikka näyttää siis kuuluvan Didrikin sanojen fonologiseen ulkoasuun liittyvään erityiseen herkkyyteen. Yhteistä Didrikin käyttämille kiinteille ilmauksille on, että jokin edellisessä vuorossa esiintyvä kielellinen elementti toimii niiden laukaisijana.

Didrik leikkii siis usein sanoilla ja äänneillä. Reagoiminen kiinteillä ilmauksilla tiettyihin sanoihin tai ilmauksiin ei kuitenkaan ole ominaista vain Didrikin yksilölliselle kommunikatiiviselle profiilille, vaan sitä esiintyy myös muilla puhujilla. Katkelmasta (3) käy ilmi, miten Alzheimerin tautia sairastava Frans reagoi tiettyyn ilmaukseen muuttaman säkeen lainauksella J.L. Runebergin [1848] (1982) runosta *Fänrik Stål* (Vänrikki Stool)¹¹.

(3) SÄGS PÅ SAMMA PLATS 1

- 1 H1: Didrik du får komma här
Didrik saat tulla tänne
- 2 **Didrik:** **jå (0.2) (bri-) min (0.6) gamla sta[diga
joo (0.2) (bri-) minun (0.6) vanha vakio-**
- 3 H1: [mm+m
mm+m
- 4 **Didrik:** **plat[s [(heh heh)
paikkani (heh heh)**
- 5 Olga: [(heh heh heh)
- 6 CL: [(heh heh heh)
- 7 (0.7)
- 8 **Frans:** **han sägs på samma plats som förr och samma syssla skötte
hänet nähtiin samassa paikassa kuin ennen ja samaa tehtävää**
- 9 **t- t- [(h)
hoiti t- t- (.h)**
- 10 Didrik: [jo i många år ha ja
joo olen monta vuotta
- 11 **Frans:** **sägs de i Fänrik Stål**
sanotaan Vänrikki Stoolissa

Esimerkki (3) kuvaa tilannetta, jossa vanhukset siirtyvät sohvalta päiväkeskuksen ruokapöytään. Vastaava hoitaja H1 ohjaa vanhuksia nimilapuilla varustetuille paikoilleen. H1 kehottaa Didrikia siirtymään tietylle paikalle, mihin Didrik vastaa määrittelemällä hoitajan osoittaman paikan vanhaksi vakio-paikakseen. Hän käyttää ilmaisua *min gamla (stadiga) plats*, vanha (vakio)paikkani, mikä osoittaa hänen ymmärtävän, että tilanne on toistuva ja että siihen kuuluvat tietyt rutinit. Frans vastaa lainaamalla kohtaa Vänrikki Stoolin tarinoista, *han sågs¹² på samma plats som förr och samma sysla skötte¹³*. Lainaus sisältää ilmauksen *samma plats som förr*, minkä vuoksi analysoin lainauksen reaktioksi Didrikin käyttämään ilmaukseen *min gamla (stadiga) plats*. Fransin käyttämä lainaus on Didrikin ilmauksen osittainen parafrasi. Aineistossani esiintyy yhteensä seitsemän esimerkkiä tästä lainauksesta.

Kuten edellä mainittiin, jokaisen demens-tiaa sairastavan henkilön kommunikatiivinen profiili on yksilöllinen. Fransin profiiliin kuuluu runsas kiinteiden ilmausten, sekä lainausten että sananparsien, käyttö. Fransin käyttämät kiinteät ilmaukset kuuluvat kahteen eri kategoriaan: jotkut niistä ovat responsseja edellisen vuoron luomaan virikkeeseen ja toiset ovat spontaaneja reaktioita tai kommentteja tiettyyn sosiaaliseen tilanteeseen. Parissa keskustelussa Frans vastaa *bra*-adverbia sisältävään vuoroon lainaamalla muutamaa säettä Sven Dufva-runosta: ”*Bra,*

bra, han ropte bra, håll ut min käckä gosse du, håll ut en stund ännu¹⁴. Tämä on esimerkki kiinteästä ilmauksesta, jonka lausumalla Frans reagoi edelliseen vuoroon sisältyvään kielelliseen elementtiin. Yleisempiä Fransin puheessa ovat kuitenkin spontaanit kiinteät ilmaukset, jotka liittyvät esimerkiksi terveh-timis¹⁵- ja kiittämistilanteisiin¹⁶. Aineiston Vänrikki Stool -lainaukset kuuluvat kum-paankin kategoriaan; aineiston seitsemästä esimerkistä kolme tuotetaan ilman erillistä kielellistä laukaisinta (esimerkiksi katkelma 6) ja neljä on responsseja ilmaukseen *gamla plats*. Aineistossa on ainoastaan yksi esimerkki tilanteesta, jossa ilmaus *gamla plats* ei laukaise kyseistä lainausta.

Esimerkeissä (1)–(3) on esitelty tässä artikkelissa tarkasteltavana olevat rakenteet. Aineiston tarkempi analyysi jäljempänä valaisee ilmiötä seikkaperäisemmin.

KIINTEÄT ILMAUKSET VUOROVAIKUTUKSEN RESURSSINA

Seuraavissa katkelmissa tarkastelen, miten kanssakeskustelijat reagoivat kiinteiden ilmausten käyttöön ja miten keskustelu jatkuu niiden jälkeen. Katkelmat (4)–(5) sisältävät esimerkkejä Didrikin käyttämästä ilmauksesta *det är (så/då) som sjutton (också)* ja katkelma (6) esimerkin Fransin Vänrikki Stool -lainauksesta.

(4) BINGO 3

- 1 H1: *jä* [(heh) [nitton
joo (heh) yhdeksäntoista
2 Didrik: [aj(h) [nä(h) hur(h)
ai(h) no(h) miten(h)
3 (0.4)
4 H1: nummer [nitton
numero yhdeksäntoista
5 Didrik: [de e då som sjutton (heh heh [heh]

[VILKUILEE DIDRIKIN
SUUNTAAN HYMYILLEN

- 6 H2: [°hih°
[KATSOO DIDRIKIN
KORTTIIN]
7 H1: [nummer nitton]
numero 19 yksi
[KATSOO HENRIKIIN]
8 [ett nie]
yhdeksän
9 (0.7)
10 Didrik: *de e nästan som sjutton de* ('se on melkein kuin 17')
11 (2.4) ((H2 VILKUILEE VAKAVAN NÄKÖISENÄ DIDRIKIA))
12 Didrik: (mt) (0.4) [näe
(mt) (0.4) ei
13 H1: [ett nie nummer nitton?
yksi yhdeksän numero 19?
14 (0.3)
15 Didrik: ne+e
ei:
16 (0.2)
17 H1: Henrik du har där du får sätta en röd knapp
Henrik sinulla on siinä saat laittaa punaisen napin
18 Henrik: nitton
yhdeksäntoista
19 H1: nummer nitton
numero yhdeksäntoista

Riveillä 1 ja 4 H1 lausuu numeron 19¹⁷. Didrik vastaa kiinteällä ilmauksella *de e då som sjutton* (rivi 5). Hän lausuu sen hymyillen ja naurahtaa ilmauksen jälkeen. Jeffer-sonin (1979: 80) mukaan vuoronloppuinen nauru voi toimia keskustelussa kutsuna, johon keskustelukumppanit voivat reagoida joko myöntävästi tai kieltävästi. Did-

rikin vuoronloppuinen nauru (r. 5) voidaan nähdä kutsuna, johon muut reagoivat melko minimaalisesti. H2 hihittää vastaukseksi (rivi 6), mutta prosodian ja ei-verbaalisen käyttäytymisen perusteella hihitys voidaan tulkit- ta minimaaliseksi reaktioksi: H2 hihittää hyvin hiljaisella äänellä, ja vaikka hän vilkuilee Didrikin suuntaan hymyillen, hän ei kuiten-

kaan pyri saavuttamaan katsekontaktia tämän kanssa. H2 ei siis orientoidu nauramaan yhdessä Didrikin kanssa vaan ennemminkin itsekseen. Didrik ei puolestaan katso H2:een tässä vaiheessa, ja hihitys jäänee häneltä huomaamatta. H1 muotoilee seuraavan vuoronsa (r. 7–8) aikaisemman vuoronsa osittaiseksi, selventäväksi toistoksi. Vuoron alussa hän katsoo Didrikin bingokorttiin ja näyttää tarkistavan, löytyykö numero 19 Didrikin kortista. Siten hänen vuoronsa on luokiteltavissa pyrkimykseksi saada keskustelijat tarkistamaan omat bingokorttinsa. Varsinaisen vastauksen puuttuminen lienee syynä siihen, että Didrik rivillä 10 tuottaa toisen *sjutton*-ilmauksen, *de e nästan som sjutton de* ('se on melkein kuin 17 se'). Tämä lausuma poikkeaa Didrikin aiemmasta *sjutton*-ilmauksesta kielellisiltä yksityiskohdiltaan. Adverbi *nästan* ('melkein') korostaa samalla sekä numeroiden 17 ja 19 läheistä yhteyttä että niiden erillistä identiteettiä. Didrik lausuu rivin 10 ilmauksen hymyillen, ja hymyilevä äänensävy toiminee toistamiseen kutsuna yhteiseen nauruun. Kukaan ei edelleenkaan vastaa kutsuun, vaan seuraa 2,4 sekunnin pituinen tauko. Tauon jälkeen Didrik tuottaa kielteisen vastauksen (rivi 12), orientoituen bingon pelaamiseen, siihen, että numeroa 19 ei ole hänen omassa kortissaan. Riviltä 12 alkaen H1 keskittää huomionsa Henrikiin ja kannustaa tätä tarkistamaan oman korttinsa.

Silmäänpistävää katkelmassa (4) on hoitajien reagoimattomuus Didrikin *sjutton*-ilmauksiin. Yksi syy siihen voi olla Didrikin ja hoitajien orientoituminen eri toimintoihin, jotka ovat keskenään ristiriitaisia. Didrikin *sjutton*-ilmaisut voisivat toimia humoristisen, faattisen¹⁸ välisekvenssin laukaisijoina, jos hoitajat reagoisivat näihin ilmauksiin.

Hoitajat, etenkin bingoemäntänä toimiva H1, keskittyvät kuitenkin viemään bingo-peliä eteenpäin. Vasta Didrikin selkeä orientoituminen omaan bingokorttiinsa (rivit 12 ja 15) mahdollistaa pelin etenemisen; H1 voi kiinnittää huomionsa toiseen pelaajaan, kun Didrikin tilanne pelin suhteen on selvinnyt. Hoitajien niukat reaktiot katkelmassa (4) kuvaavat bingopelikeskustelujen erästä toistuvaa kaavaa (katso myös esimerkki (5); Didrik toistaa samaa sanaleikkiä useamman kerran, eivätkä katkelmassa esiintyvät kiinteät ilmaukset suinkaan ole Didrikin ensimmäiset *sjutton*-ilmaukset tässä keskustelussa. Jos hoitajat toistuvasti reagoisivat naurulla Didrikin ilmauksiin, meneillään oleva bingopeli katkeaisi tuon tuostakin.

Onko Didrikin *sjutton*-ilmausten käyttö katkelmassa (4) sitten automatisoitunutta? Katkelman (4) esimerkkisekvenssi valaisee mielestäni käsitteen ongelmallisuutta. Ajatusta automatisoidusta kielenkäytöstä tukee esimerkkien (1), (2) ja (4) stereotyyppinen kuvio; Didrikin *sjutton*-ilmaukset näyttäytyvät automatisoituina reaktioina *-(t)ton*-suffiksiin sisältäviin numeroihin. Automaation käsitteen tekee kuitenkin hieman ongelmalliseksi esimerkin (4) rivien 5 ja 10 ilmausten kielellisten yksityiskohtien variaatio. Rivin 10 vuoron kohdalla voi miettiä, onko se edes kiinteä ilmaus; aineistossa ei ole muita esimerkkejä, joissa *sjutton*-ilmaus ja *nästan*-adverbi esiintyisivät yhdessä.

Tarkastelen seuraavaksi katkelmaa, jossa laukaisijana toimiva numeraali on sama kuin kiinteään ilmaisuun sisältyvä numero. Katkelmassa (5) rivillä 1 H1 lausuu numeron 17, johon Didrik vastaa *sjutton*-ilmauksellaan (rivi 3):

(5) BINGO 4

[KATSOO DIDRIKIIN

1 H1: **sjutt [on?
seitsemäntoista?**

2 (0.5)

[KATSOO ALAS, OTTAA PELINAPPULAN

3 Didrik: **[de e som [sjut*ton* jo tack
de e som sjutton kyllä kiitos**

[KÄÄNTÄÄ KATSEENSA H2:HON JA MARTINIIN

4 H1: [*mm+m*
mm+m

5 (0.7)

6 H1: hade [Martin? nä tolv hade
oliko Martinilla ei hänellä oli kaksitoista

7 H2: [nä:
ei

[KATSOO H1:EEN

8 Martin: **sjutton å aderton e nära nit[ton (heh heh heh)
17 ja 18 ovat lähellä yhdeksätoista (heh heh heh)**

9 H2: [ja((heh heh heh heh)
joo (heh heh heh heh)

10 CL: [(heh heh heh heh)

11 H1: [jä (heh)
joo (heh)

12 Didrik: [jä (heh)
joo (heh)

[SIIRTÄÄ PELINAPPULAN BINGOKORTTIINSA, KATSOO ALAS

13 Didrik: **[men de e som sjutton ändå att de int e samma
mutta de e som sjutton ändå ettei se ole sama**

14 (1.3)

[NOSTAA KATSEENSA YLÖS

15 Didrik: **[(heh heh [heh)**

16 H1: [nä ((snurrar på bingohjulet)
ei ((pyörittää bingopyörää))

Rivin 3 vuoro koostuu kiinteästä ilmauksesta *de e som sjutton* yhdistettynä kiitosfraasiin *jo tack*. Didrikin vuoro on monivivahteinen ja monimerkityksinen. Toisaalta hän leikitelee sanoilla, toisaalta hän käyttää sanaleikkiä osallistuakseen meneillään olevaan toimintaan: ilmaistakseen että numero 17 löytyy hänen kortistaan. Kiinteään ilmaukseen yhdistetty kiitosfraasi ja Didrikin ei-verbaalinen toiminta – hän katsoo koko ajan bingokorttiinsa eikä vastaa H1:n katseeseen – vah-

vistaa tulkintaa meneillään olevaan toimintaan liittyvästä vuorosta. H1:n responssipartikkeli *mm+m* (r. 4) osuu päällekkäin Didrikin vuoron kanssa. H1 lausuu partikkelin hymyillen, minkä vuoksi se voidaan luokitella minimaaliseksi osallistumiseksi Didrikin humoristiseen sävyyn. Toisaalta H1 kääntää katseensa pois eikä näin ollen hae uutta vastausta Didrikilta. Responssipartikkelillaan H1 ikään kuin kuittaa Didrikin aloitteen ja siirtyy sitten viemään bingopeliä eteenpäin;

riveillä 6–7 H1 ja H2 neuvottelevat Martinin bingokortista. Toisin kuin hoitajat Martin tuottaa laajennetun vastauksen Didrikin aloitteeseen jatkaessaan sanaleikkiä rivillä 8. Martinin ilmaisua *sjutton å aderton e nära nitton* ('17 ja 18 ovat lähellä 19:ää') ei voida luokitella ruotsin kielessä konventionaaliseksi ilmaukseksi, mutta sitä kuulee käytettävän toisinaan, etenkin lasten leikkilisenä ja kiusoittelevana tapana vastata *de e som sjutton*-ilmaukseen. Kyseinen ilmaus ei siis kuulu pelkästään Martinin idiosynkraattiseen sanavarastoon. Hoitajat ja tutkija vastaavat Martinin vuoroon naurulla (r. 9–11). Didrik sen sijaan ei naura kunnolla vaan tuottaa responssipartikkelin *jä* yhden naurupartikkelin kera, minkä jälkeen hän jatkaa sanaleikkiä (rivit 12 ja 13). Didrikin leikkisä vuoro rivillä 13 kytkeytyy bingon pelaamiseen; voittaminen olisi helpompaa, jos numerot 17, 18 ja 19 olisivat identtisiä. Vuoronalkuinen konektori *men* ('mutta') ja adverbi *ändå* ('sentään') osoittavat, että jokin Didrikin vuorossa ei sovi yhteen Martinin vuoron kanssa. Didrik korostaa uutta aspektia edellisestä vuorosta, sitä etteivät numerot 17, 18 ja 19 kuitenkaan ole identtisiä.

Didrikin vuoroa seuraa 1,3 sekunnin tauko, jonka jälkeen hän itse nauraa ja nostaa katseensa ylös (rivi 15). Didrikin nauru liepee reaktio siihen, ettei kukaan ole vastannut hänen edelliseen vuoroonsa. Nauramalla ja nostamalla katseensa Didrik hakee reaktiota edelliseen vuoroonsa; erityisesti hänen tauon jälkeinen naurunsa näyttää kutsuvan muita kanssakeskustelijoita yhteiseen nauruun. Jeffersonin (1979: 80) mukaan tällaiset tapaukset, joissa aiempi puhuja nauraa tauon jälkeen, ovat erityisen vahvoja esimerkkejä siitä, miten vuoronloppuinen nauru voi kutsua muita nauruun. Didrikin nauruun ei kuitenkaan vastata naurulla, vaan H1 tuottaa minimaalisen responssipartikkelin *nå* (rivi 16). Tämä responssipartikkeli on mielenkiintoi-

nen sikäli, että se vahvistaa Didrikin edellisen vuoron kirjaimellista sisältöä: vuoroon sisältyy kieltävä elementti *inte*, ja partikkelin *nå* voidaan siksi katsoa vahvistavan edellistä vuoroa, jossa ei kuitenkaan oteta kantaa vuoron humoristisiin aspekteihin. Rivin 16 vuoron aikana H1 pyörittää bingopyörää. Toiminnan aloittaminen osoittaa, ettei H1 aio käsitellä topiikkaa seikkaperäisemmin. Siihen ei ole syytä, koska jo aiemmin on todettu, ettei Didrikilla ja Martinilla ole kyseistä numeroa korteissaan. Pelin emäntänä H1 orientoituu tässä samanaikaisesti kahteen toimintaan: hän kuittaa Didrikin edellisen vuoron minimaalisella responssipartikkelilla, mikä mahdollistaa sekvenssin lopettamisen, ja aloittaa samalla uuden toiminnan.

Ovatko Didrikin *sjutton*-ilmaukset katkelmassa (5) sitten esimerkkejä automatisoiduista ilmauksista vai jostakin muusta? Automatisoitumisajatus tukee se, että Didrikin *sjutton*-ilmauksen laukaisijana on *-(t)ton*-suffiksin sisältävä numeraali. Kielellisten yksityiskohtien variaatio ei kuitenkaan vahvista ajatusta kokonaisten vuorojen automatisoitumisesta (ks. myös esimerkki 4). Ilmausten variaatio (esimerkissä (5) kiitosfraasi rivillä 2 ja konektori + adverbi rivillä 12) osoittaa, että *sjutton*-ilmauksilla Didrik reagoi edeltäviin vuoroihin ja osallistuu meneillään olevaan toimintaan. Kielellisiä yksityiskohtia vaihdellen puhuja voi hyödyntää kiinteitä ilmauksia erilaisissa konteksteissa ja suorittaa niiden avulla vuorovaikutustehtäviä.

Kiinteät ilmaukset voivat vaihtelevassa määrin lomittaa muiden ainesten kanssa, kuten analysoiduista *sjutton*-ilmauksista hyvin näkyy. *Sjutton*-ilmauksia sisältävien vuorojen sisäinen rakenne vaihtelee. Joissakin tapauksissa (kuten katkelmassa (5) esiintyvä *de e som sjutton jo tack*) kiinteä ilmaus esiintyy kiitos-fraasin kanssa, ja näin puhuja ottaa kantaa siihen, löytyykö kyseinen numero hänen bingokortistaan. Kiinteä ilmaus voi

myös esiintyä yhdessä konnektorin *men* ja adverbien *ändå* kanssa, jolloin kyse on kontrastista ja yhteensopimattomuudesta edellisen vuoron kanssa (katkelma (5), rivi 13). Kun kiinteä ilmaus esiintyy yhdessä *nåstan*-adverbien kanssa, ilmaistaan sekä samankaltaisuutta että eroavaisuutta edellisen vuoron kanssa. *Sjutton*-ilmauksia sisältävissä vuoroissa esiintyvät myös partikkelit *så* (esimerkiksi katkelmassa (2)) ja *då* (esimerkiksi katkelmassa (4), rivi 5). En vielä ole pystynyt osoittamaan selkeästi, miten *så*-partikkelin sisältävät vuorot funktioltaan poikkeavat *då*-partikkelin sisältävistä vuoroista. Kun kiinteä ilmaus lomittuu *då*-partikkelin kanssa, vuoro näyttää kuitenkin toimivan kirosanana tai voimasanana. *Så*-partikkeliä käytetään sen sijaan sellaisissa tapauksissa, joissa vuoro korostaa eri numeroiden samankaltaisuutta.

Kanssakeskustelijat reagoivat eri tavoin Didrikin kiinteisiin ilmauksiin. Katkelmas-

sa (4) Didrik jää jumiin kiinteään ilmaukseensa, koska hänen vuoroaan ei juurikaan huomoida. Puuttuvan reaktion jälkeen hän käyttää toista kiinteää ilmausta, jossa hän pyrkii korostamaan omaa näkökohtaansa tuomalla esiin kielellisiä yksityiskohtia. Katkelmassa (5) kiinteää ilmausta sen sijaan hyödynnetään sekä kanssakeskustelijoiden että Didrikin resurssina faattisen sekvenssin luomiseen. Didrik pystyy jatkamaan ja kehittämään kiinteällä ilmauksella aloittamaansa topiikkaa; muiden keskustelijoiden reaktiot ja kommentit mahdollistavat sen. Tämä näyttää olevan yleistä muistihäiriöistä kärsivien vanhusten päiväkeskusteluissa (vrt. Korolija 1998: 22). Seuraava katkelma osoittaa, miten puhuja ja kanssakeskustelijat seuraavat eri linjoja keskustelussa: kanssakeskustelijat pyrkivät orientoitumaan Fransin lainaukseen resurssina, mutta Frans ei hyödynnä heidän pyrkimyksiään.

(6) SÅGS PÅ SAMMA PLATS 2

- 1 H1: här va ju en da sån h- god morgon (0.5) ja märkte
täällähän oli eräänä päivänä sellainen h- huomenta (0.5) en
2 int att du kom hell[er
huomannutkaan että sinä tulit
3 Frans: [han sågs på samma plats som förr
hänet nähtiin samassa paikassa kuin
4 å samma syssla skötte
ja samma tehtävää hoiti
5 (0.3)
6 Anna: han.
hän.
7 (0.7)
8 H1: han (0.3) [*säger Anna* (heh)
hän (0.3) *sanoo Anna* (heh)
9 Frans: [de va från Fänrik Stål
se oli Vänrikki Stoolista
10 (0.3)
11 Frans: [[jä
joo
12 Anna: [[(de e nu de)
(näinhän se on)

Juuri ennen katkelmaa H1 on kastellut kukkia päiväkeskuksen terassilla. Hän on jo aiemmin tervehtinyt Annaa ja Olgaa, mutta Frans saapui päiväkeskukseen sillä aikaa, kun H1 oli terassilla. Rivien 1–2 vuoron aikana H1 tulee sisälle ja aloittaa uutta topiikkia, kunnes hän huomaa Fransin ja tervehtii tätä (*god morgon*) ja selittää tauon jälkeen, miksi ei heti tervehtinyt; hän ei huomannut Fransin tulleen (*ja märkte int att du kom heller*). Lainaus riveillä 3–4 on vastaus H1:n tervehdykseen. Katkelmassa (8) ei esiinny eksplisiittistä tilanteen toistuvuuteen viittaavaa ilmausta, mutta H1:n rivien 1–2 vuoro, jossa viitataan Fransin saapumiseen paikalle, herättää mahdollisesti tämän huomaamaan tilanteen toistuvuuden. Runon Vänrikki Stoolilla oli ”paikka entinen ja työkin samanlainen”, ja tämä pätee myös päiväkeskuksessa kahdesti viikossa vierailevan Fransin tilanteeseen.

Rivillä 6 Anna reagoi Fransin ilmaukseen lausumalla pronominin *han*. Pronomini ei esiinny Runebergin runossa, vaan rinnasteisten lauseiden jälkimmäisessä säkeessä on subjektin ellipsi. Runebergin runon kirjoitusasussa verbiä *skötte* seuraa piste, joka on merkinä lauseen syntaktisesta ja pragmaattisesta täydellisyydestä sekä lopetuksesta. Frans kuitenkin lausuu runoa ilman tämän syntaktisen ja pragmaattisen loppukohdan painottamista. Tämä saattaa vaikuttaa siihen, että Anna osallistuu keskusteluun tässä kohdassa. Hän käsittelee Fransin rivien 3–4 vuoroa keskeneräisenä ja tuottaa vuoroa täydentävän elementin, subjektipronominin. Annan kyky tunnistaa syntaktisesti epätäydellisiä lauseita on tämän esimerkkitatkelman perusteella säilynyt¹⁹.

Frans ei kuitenkaan reagoi eksplisiittisesti edellisten puhujien vuoroihin vaan näyttää jatkavan omaa linjaansa. Rivillä 9 hän mainitsee lainauksen lähteen. Tämä on aineistossani toistuva kaava: viidessä tapauksessa seitsemästä Frans tuottaa tämäntyypp-

pisen, selittävän lisäyksen (katso myös esimerkki (3)). Selitykset näyttävät siis kuuluvan Fransin automatisoituneeseen kuvioon, vaikka hän useimmiten tuottaa ne tauon jälkeen, omina itsenäisinä vuoroinaan eikä lainausta sisältäviin vuoroihin integroituna osana. Fransin seuraavaksi tuottama responsipartikkeli *ja* (rivi 11) voisi mahdollisesti olla reaktio H1:n edelliseen vuoroon. Prosodiaaltaan partikkeli ei kuitenkaan kuulosta siltä vaan pikemmin kommentilta Fransin omiin edellisiin vuoroihin. Fransilla näyttää olevan vaikea ottaa muiden kommentteja huomioon, mahdollisesti joko huonon kuulonsa tai dementian aiheuttamien orientaatio-ongelmien vuoksi.

Esimerkki osoittaa, miten Alzheimerin tautia sairastava puhuja Anna tunnistaa mahdollisen täydennystä vaativan kohdan Fransin puheesta ja reagoi siihen. Lainaus toimii siis resurssina, jonka avulla Anna voi osallistua keskusteluun. H1 puolestaan kommentoi täydennystä (rivi 8). Kommentillaan hän osoittaa, että Annan vuoro on vuorovaikutuksen kannalta oikeanlainen ja sopii siis tilanteeseen. Kommentti voidaan myös nähdä H1:n tapana antaa tunnustusta Annan säilyneille kyvyille. Katkelman täydennys ja metakommentti osoittavat, että muut keskustelijat voivat laajentaa Fransin lainauksia. Lainaus näyttää olevan Fransin automaattista kieltä, mutta samalla se toimii keinona tuoda esille jotakin merkityksellistä hänen omasta tilanteestaan. Lainaus saa myös muut keskustelijat reagoimaan, ja he käyttävät lainausta resurssina erilaisten kommenttien luomisessa. Frans ei kuitenkaan orientoidu muiden keskustelijoiden pyrkimyksiin laajentaa lainausta faattiseksi ja yhteenkuuluvuutta osoittavaksi, minkä vuoksi vuoro jää siltä osin käyttämättä.

DISKUSSIO

Olen tässä artikkelissa pyrkinyt osoittamaan, miten dementiaa sairastavat vanhukset orientoituvat meneillään olevaan toimintaan kiinteiden ilmausten avulla. Näiden ilmausten funktionaalisen potentiaalini eri mahdollisuudet ilmenevät kielellisten yksityiskohtien variaatiossa; vuorossa kiinteä ilmaus lomittuu muiden ainesten (kuten esimerkiksi konnektorien ja adverbien) kanssa. Kiinteät ilmaukset eivät siis ole vain automatisoituneita toimintoja, tahattomasti toistuvia puhejaksoja, vaan niitä voidaan hyödyntää keskustelussa monin tavoin: niiden avulla puhujat voivat osallistua meneillään olevaan toimintaan ja tuoda esille jotakin merkityksellistä omasta tilanteestaan (Fransin Vänrikki Stool -lainaukset). He voivat myös pyrkiä vahvistamaan yhteenkuuluvuuttaan kiinteiden ilmausten ja huumorin avulla (Didrikin *sjutton*-ilmaukset). Tulokset vahvistavat McElduffin ja Drummondin (1991) sekä Oelschlaegerin ja Damiconin (1998) aiempia afasiaa koskevia tutkimustuloksia: heidänkin tutkimuksissaan puutteellisesti kommunikoiivat henkilöt käyttivät kiinteitä ilmauksia sekä kommentoimiseen (vrt. tämän tutkimuksen Didrikin *sjutton*-ilmaukset, jotka ovat reaktioita edellisen vuoron luomaan virikkeeseen) että oman tilanteensa ilmaisemiseen (vrt. tämän tutkimuksen Fransin Vänrikki Stool -lainaukset, jotka puhuja toisinaan lausuu spontaanisti, reaktiona tiettyyn sosiaaliseen tilanteeseen).

Se, kuinka muut keskustelijat hyödyntävät dementoituneen puhujan kiinteitä ilmauksia, näyttää riippuvan siitä, millainen toiminta keskustelussa on kulloinkin meneillään. Aineistossani toistuva kaava näyttää olevan, että kiinteän ilmauksen avulla esiin nostettua topiikkia ei voi sivuuttaa, jos toinen dementiaa sairastava puhuja kommentoi sitä (tästä esimerkkeinä katkelmat (5) ja (6). Tällaisissa tapauksissa terveet keskuste-

lijat lähtevät poikkeuksetta laajentamaan topiikkia ja osoittavat näin ottavansa huomioon dementiaa sairastavan henkilön kielelliset kyvyt.

LÄHTEET

- Bayles, K. A. (1982). Language function in senile dementia. *Brain and Language*, **16**, 265–280.
- Bayles, K.A. & Kaszniak, A.W. (1987). *Communication and cognition in normal aging and dementia*. London: Taylor & Francis.
- Causino Lamar M.A., Obler, L.K., Knoefel, J.E. & Albert, M.L. (1994). Communication patterns in end-stage Alzheimer's disease: pragmatic analyses. Teoksessa R.L. Bloom, L.K. Obler, S. DeSanti & J.S. Ehrlich (toim.), *Discourse Analysis and Application-studies in Adult Clinical Populations*, (s. 217–235). Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Cedersund, E. & Nilholm, C. (2000). *Samtal i äldreomsorgen*. Lund: Studentlitteratur.
- Davis, B. (2005). Talking in the here and now: reference and politeness in Alzheimer conversation. Teoksessa B.H. Davis (toim.), *Alzheimer talk, text and context. Enhancing communication*, (s. 60–86). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Davis, B. & Bernstein, C. (2005). So, you had two sisters, right? Functions for discourse markers in Alzheimer's talk. Teoksessa B.H. Davis (toim.), *Alzheimer talk, text and context. Enhancing communication*, (s. 128–145). Hampshire: Palgrave Macmillan.
- De Santi, S. (1993). *Formulaic language in aging and Alzheimer's disease*. City University of New York.
- Erkinjuntti, T., ym. (toim.). (2001). *Muistihäiriöt ja dementia*. Helsinki: Duodecim.
- Goodwin, C. (toim.). (2003). *Conversation and brain damage*. Oxford: Oxford University Press.
- Jefferson, G. (1979). A technique for inviting laughter and its subsequent acceptance/declination. Teoksessa G. Psathas (toim.), *Everyday language*, (s. 79–96). New York: Irvington Press.
- Kauppinen, A. (1998). *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. SKS:n toimituksia

713. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura.
- Kempler, D. (1995). Language changes in dementia of the Alzheimer's type. Teoksessa R. Lubinski, J.B. Orange, D. Henderson & N. Stecker (toim.), *Dementia and Communication*, (s. 98–114). San Diego – London: Singular Publishing Group.
- Klippi, A. (1996). *Conversation as an achievement in aphasics*. Studia Fennica Linguistica 6. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korolija, N. (1998). *Episodes in talk. Constructing coherence in multi-party conversations*. Linköping Studies in Arts and Science 171. Linköping.
- Laakso, M. 1997. *Self-initiated repair by fluent aphasic speakers in conversation*. Studia Fennica Linguistica 8. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lindholm, C. (julkaistavana). Det är som sjutton också. Hur en talare med demenssjukdom använder fasta uttryck som resurs. Teoksessa E. Engdahl & A-M Londen (toim.), *Interaktion och kontext. Åtta studier av svenska samtal*. Lund: Studentlitteratur.
- Malinowski, B. [1923] (1972). The problem of meaning in primitive languages. Teoksessa J. Laver & S. Hutcheson (toim.), *Communication in face to face interaction*, (s. 146–152). Harmondsworth: Penguin Books.
- McElduff, K. & Drummond, Sakina S. (1991). Communicative functions of automatic speech in non-fluent aphasia. *Aphasiology*, 5, 265–278.
- Müller, N. & Guendouzi, J.A. (2005). Order and disorder in conversation: encounters with dementia of the Alzheimer's type. *Clinical linguistics and phonetics*, 19, 393–404.
- Oelschlaeger, M.L. & Damico, J.S. (1998). Spontaneous verbal repetition: a social strategy in aphasic conversation. *Aphasiology*, 12, 971–988.
- Perkins, L., Whitworth A. & Lesser, R. (1998). Conversing in dementia: A conversation analytic approach. *Journal of Neurolinguistics*, 11, 33–53.
- Perkins, M.R. (toim.). (2005). Special issue: Clinical Pragmatics: An Emergentist Perspective. *Clinical Linguistics and Phonetics*, 19.
- Ripich, D.N. ym. (1991). Turn-taking and speech act patterns in the discourse of senile dementia of the Alzheimer's type patients. *Brain and Language*, 40, 330–343.
- Runeberg, J.L. [1848] (1982). *Fänrik Ståls sägner*. Porvoo: WSOY.
- Runeberg, J.L. (1918). *Vänrikki Stoolin tarinat*. Suom. Paavo Cajander. Helsinki: Kansanvalistusseura.
- SAOB= Ordbok över svenska språket, utg. av Svenska Akademien. Lund.
- Schegloff, E.A. (2003), Conversation analysis and communication disorders. Teoksessa C. Goodwin (toim.), *Conversation and brain damage*, (s. 21–55). Oxford: Oxford University Press.
- Seppänen, E-L. (1997). Vuorovaikutus paperilla. Teoksessa L. Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet*, (s. 18–31). Tampere: Vastapaino.
- Shakespeare, P., (1998). *Aspects of confused speech. A study of verbal interaction between confused and normal speakers*. New Jersey/London: Lawrence Erlbaum.
- Svenskt språkbruk. Ordbok över konstruktioner och fraser utarbetad av Svenska språknämnden. Norstedts. 2003.
- Ulatowska, H. & Boyd Chapman, S. (1995). Discourse studies. Teoksessa R. Lubinski, J.B. Orange, D. Henderson & N. Stecker (toim.), *Dementia and Communication*, (s. 115–132). San Diego – London: Singular Publishing Group.
- Van Lancker, D. (1987). Nonpropositional speech: neurolinguistic studies. Teoksessa A.W. Ellis (toim.), *Progress in the psychology of language, vol. 3*, (s. 49–118). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Wray, A. (2002). *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Åhman, M. (toim.) (2005). *Opp och hoppa, himlen är full av fioler! Tusen och ett talesätt från Svenskfinland*. Gummerus Kirjapaino Oy.
- Östman, J-O. (2002). Sulvan kansanwellerismit konstruktiona. Teoksessa I. Herlin, J. Kallio-koski, L. Kotilainen & T. Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidinkielen merkitykset*, (s. 75–97). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

ALAVIITTEET

¹ Alueen terminologia on laaja. Englannin kielessä on käytetty mm. termejä *formulaic language* ja *formulaic speech*. Kirjassaan *Formulaic language and the lexicon* Alison Wray (2002: 9) listaa 58 termiä, joita kirjallisuudessa on käytetty ilmiön laajemman tai suppeamman osan kuvaamiseen. Anneli Kauppinen (1998)

käytti väitöskirjassaan suomenkielistä termiä *puhekuviot*. Käytän tässä artikkelissa laajempaa suomenkielistä termiä *kiinteät ilmaukset*.

² Vrt. Baylesin ja Kaszniakin (1987) käsitteeseen *automatized skills: skills which an individual can carry out without conscious monitoring*.

³ Aineisto on kerätty tutkimusprojektissani *Interaction in conversations involving elderly with dementia*. Projekti on Suomen Akatemian rahoittama (nro 212748).

⁴ Kiinteiden ilmausten tarkkaa kokonaislukumäärää aineistossa ei voida tässä vaiheessa sanoa, sillä tutkimusalueen tarkka määrittely on vielä kesken. Kuvailemalta Didrikin ja Fransin kommunikatiiviseen profiiliin kuuluvien kiinteiden ilmausten käyttöä pyrin kuitenkin osoittamaan, että tässä artikkelissa analysoidut rakenteet ovat edustavia; kumpikin puhuja käyttää myös muita samantyyppisiä rakenteita.

⁵ Olga ei sairasta dementoivaa sairautta vaan osallistuu omasta tahdostaan ryhmään saadakseen sosiaalisia virikkeitä.

⁶ Tarkemmin sanottuna ilmaus *det var som sjutton* on ruotsin kielen vakiintunut ilmaus, lievä *sjutton*-numeron sisältävä kirous (Svenskt språkbruk). Didrik käyttää kuitenkin jatkuvasti verbin preesensmuotoa tätä ilmausta lausuaan. Hänen vakiintunut kiinteä ilmauksensa ei siis täysin vastaa kulttuurin konventionaalistunutta ilmausta.

⁷ Myös esimerkiksi numeraalia *nitton* (yhdeksäntoista) voidaan käyttää tilapäisesti kiro- ja voimasanoissa (SAOB, osa 18, sivu 578).

⁸ Ruotsin kielessä numerot 13–19 sisältävät suffiksin *-(t)ton*.

⁹ Ilmauksessa esiintyy kielellistä variaatiota; välillä Didrik liittyy siihen elementit *då, så ja också*.

¹⁰ Sanonta *det var som katten* on ruotsin kielen kiinteä ilmaus, joka vastaa suomen kielen idiomia *kissa vieköön*. Ruotsin kielen kiinteässä ilmauksessa verbi on menneessä aikamuodossa, mutta Didrik käyttää tässä ilmauksessa verbin preesensmuotoa. Didrikin sanaleikki *det är nära att vara potta* sen sijaan on idiosynkraattinen.

¹¹ Suomenruotsalaisia sananparsia esittelevässä teoksessa *Opp och hoppa, himlen är full av fioler!* (toim. Åhman,

2005) mainitaan, että kirjallisia lähteitä ja etenkin Runebergin runoja usein lainattiin myös arkikeskusteluisa ennen vanhaan.

¹² J.L. Runebergin käyttämä verbi on *satt*, 'istui'. Runebergin runoa lainatessaan Frans käyttää toistuvasti verbiä *sågs*, 'nähtiin'. Fransin oma, kiinteä ilmaus ei siis ole täysin identtinen Runebergin runon kanssa.

¹³ Paavo Cajanderin suomennoksessa vuodelta 1918 kyseiset rivit kuuluvat seuraavasti: "Häll' oli paikka entinen ja työkin samanlainen."

¹⁴ Paavo Cajanderin suomennoos vuodelta 1918: "Hyv' on", hän huutaa, "niin, kas niin, sa poika urhoinen, äl' yli päästä perhanaa, niin, vielä hetkinen!"

¹⁵ Tervehtiessään muita vanhuksia Frans käyttää välillä sananpartta *God morgon, god morgon, sa Klöukkin när han kom i kyrkan*, vapaasti suomennettuna 'Hyvää huomenta, hyvää huomenta, sanoi Klöukkin tullessaan kirkkoon'. Teoksessa *Opp och hoppa, himlen är full av fioler!* mainitaan toinen Klöukkin-sanonta: *Prekasis, sa Klöukkin*.

¹⁶ Parissa tapauksessa Fransille tarjotaan ruokaa ja hän vastaa sanonnalla *Ja, skulle man nu göra skada, sa Sibbobon*, vapaasti suomennettuna: 'Pitäisiköhän tehdä vahinkoa, sanoi sipoolainen.' Sekä sipoolaissanontaa että alaviitteessä (15) mainittua Klöukkin-sanontaa voidaan Östmanin (2002) mukaan kutsua wellerismeiksi. Wellerismi on kolmiosainen sanonta, jonka ensimmäisessä osassa lausutaan lainaus, toisessa osassa identifoidaan sitaatin alkuperäinen lähde ja kolmannessa osassa määritellään tilanne, jossa lainaus alun perin lausuttiin. Sipoolaissanonta sisältää vain lainauksen ja sen alkuperäisen lähteen, ei mainintaa alkuperäisestä lausumistilanteesta. Sanonnan funktio jää hieman epäselväksi. Östmanin mukaan sanonnat ja tilanteet eivät aina vastaa toisiaan, mikä antaa sanonnoille humoristisen tai ironisen vivahteen.

¹⁷ Didrikin partikkelit rivillä 2 ovat vastaus H2:n esittämään vuoroon, joka ei näy tässä esimerkissä.

¹⁸ Kielen faattisella funktiolla viitataan kielen kontaktia ja sosiaalisia suhteita luovaan ja ylläpitävään funktioon (Malinowski [1923] 1972).

¹⁹ Aineistossani esiintyy myös pari muuta vastaavaa tapausta.

Litterointimerkit

?	intonaatio nousee	
.	intonaatio laskee	
<u>sjutton</u>	tavun painotus sanan sisällä	
SJUTTON	kovaaäänistä puhetta	
°sjutton°	vaimeaa puhetta	
sjutt-	kesken jäänyt sana	
(.h)	sisäänhengitys	
(h)	uloshengitys	
sjutton(h)	naurahtaan lausuttu sana	
sjutton	hymyllen lausuttu sana	
heh	yksi naurupartikkeli	
heh heh,		
heh heh heh	kaksi tai useampia naurupartikkeleita	
[	päällekkäispuhunnan alku	
[[	kaksi vuoroa alkaa samanaikaisesti, päällekkäin	
]	päällekkäispuhunnan loppu	
(0.5)	tauko ja sen pituus	
(.)	mikrotauko (alle 0.2 sekuntia)	
(sjutton)	epävarmasti kuultu jakso	
(- -)	jakso, josta ei ole saatu selvää	
(( ))	litteroijan kommentteja	
[H1 KATSOO HENRIKIIN]	puhujan päällekkäinen ei-kielellinen toiminta alkaa	
[nummer nitton]	ja loppuu	

FORMULAIC LANGUAGE IN INTERACTION INVOLVING ELDERLY WITH DEMENTIA

Camilla Lindholm, Department of Scandinavian Languages and Literature, University of Helsinki, Finland

The article deals with formulaic language in authentic conversation among Swedish-speaking elderly with dementia. Although the diagnosis varied, almost all informants made spontaneous use of formulaic language, for example literary quotations. The elderly used formulaic language to some extent automatically, as responses to certain expressions and situations. Speakers were however capable of utilizing formulaic expressions to fulfill various tasks, for example to describe their own situation or to comment on another participant's contribution.

Formulaic language is thus an important resource in interaction among elderly with dementia. By using conversational data and the method of conversation analysis we get an opportunity to investigate for what purpose elderly with dementia use formulaic language and how their conversational partners react to this usage, questions little addressed in previous research.

Keywords: formulaic language, dementia, conversation analysis.